

ÖZBEK DÜĞÜNLERİNDEKİ ÖRF-ADETLER*

Okibat OSMANOVA**

Aktaran: Yuldus MUSAHANOV***

Özet

Özbekler, Orta Asya'daki köklü tarihe sahip halklardan birisidir. Kendine özgü örf-âdetleriyle düğün yapan Özbeklerin, birçok yönleriyle Anadolu geleneklerine benzerlik göstermektedir.

Makalede ağırlıklı olarak kız istemek ve düğündeki gelenek ve görenekler kısa bir şekilde hikâye edilmiştir. Komünizmde bile yıkılmayan Özbek gelenekleri günümüzde de en güzel şekliyle yaşanmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Özbek, Orta Asya, Örf-Adet, Düğün, Komünizm*

Abstract

Uzbek people is are of the peoples whose roots go back to the deep history in this region. With their customs and moral values they represent Anatolian people.

In this paper their wedding and relating ceremonies have been dealt with. This and some other Uzbek traditions which prevailed even during the communist era are practised and valued by this people nowadays.

Keywords: *Uzbek, Central Asia, Customs, Wedding, Communism*

* Makalede ağırlıklı olarak Fergana Vadisinde yaşayan Özbeklerin örf adetlerinden söz edilecektir.

** Doç. Dr., Kırgızistan Cumhuriyeti, Oş Devlet Üniversitesi, Özbek Dili ve Edebiyatı fakültesi öğretim üyesi,

*** Ankara Üniversitesi Doktora Öğrencisi

Orta Asya medeniyetinin oluşmasında ve gelişmesinde tarihten beri Özbek boyunun tarihi-medeni örf adetleri etkili bir rol oynamıştır. Son dönemlerde yapılan arkeolojik kazıntılar, tarihi-ilmi araştırmaların neticesinde alınan sonuçlar buna delildir. Ayrıca dünya medeniyetinin gelişmesine Türk halklarının etkisi vazgeçilmez bir koşuldur. Buna eskiden beri Orta Asya’da gelişen yazının keşfedilişinden devlet yönetimine, gemicilikten mimarlığa her yönde ilk yapılan sanat kalıntıları da bir delildir. Dolayısıyla geçmiş Orta Asya medeniyeti, hatta Zerduştîlik, Özbeklerin örf adetlerinde, şarkı, türkü ve danslarına etkisini vermiştir. İşte bunlardan birisi de Özbek Türklerinin “Evlenme düğünü”dür.

Özbek halkı düğününde “fatiha (razılık duası) düğünü”, “gelin geldi”, “gelinin yüzünü açması”, “avlu süpürmesi”, “çakırdı-damat daveti (düğünden sonra gelin evine damat arkadaşları, annesi ve babası ile gider)” gibi örf adetler başlıca göze görünen kısımlarıdır.

İlk sırada “kız bulma-seçme” adeti vardır. Özbeklerde ilkönce kız ile damadın boyu, birbirine denkliği, seviyesi, yaşı, dünür taraflarının zatı, karakteri, münasebetleri hesaba alınır. Eski devirlerde ise akrabalar, arkadaşlar bunları hesaba alarak kendi aralarında evlatlarını daha çocukken nişanlandırırlardı.

“Kız seçme” olan ilk aşamada erkek tarafın annesi veya ablası kapı-kapı, mahalle-mahalle gezerek, sorup soruşturup oğluna uygun bir kız bulmaya çalışırlar. Kız evine gelen oğlan tarafı¹ “Bir gül varmış sizde, bizde de bir bülbül vardır, kulluk için kapınıza geldim” derler. Savcı hanımlar sonunda eğer kız tarafı ile anlaşılırsa çıkarken beyaz örtü verilir. Bu da razı olmanın işaretidir. Bu örfte “aklık vermek” adı verilmektedir. Bazı yerlerde ise oğlana kemer de verirler. Bazen savcı hanımlar çok kız ararlar ama kendilerine uygun birisini bulmakta zorluk çekerler. Ya yiğidi kız beğenmez, ya kız yiğidin hoşuna gitmeyebilir veya tarafların herhangi birisinin anne babası beğenmez.² Eğer her şey yolunda gidip iki taraf bir birlerini beğenirlerse “fatiha (dua) düğünü” ve sıra ile “çeyiz göndermek”, “ziyafet göndermek” gibi törenler gelir. İlk olarak “fatiha (dua) düğünü” kız evinde yapılır. Bu günde kız tarafına erkek tarafı bir koç, sepetler dolusu yemekler, kıza alınmış hediyeler, yorganlık kumaşlar, ayakkabılar, iki-üç çuval un, ip-iğne, oyuncaklar, süs eşyaları getirirler ve bunun sonunda mahalle aksakalları (büyükleri) tarafından dua ile düğün günü belirlenir. Vilayetlere göre kız evine götürülen şeylerde az da olsa farklılık

1 Kız aramaya gelen hanımlara halk dilinde “savcılar” denmektedir.

2 Günümüzde Özbek delikanlılarının çoğu eski adetlerin tersine kendi okulundan, iş yerinden, etrafından, mahallesinden birisini beğenir, bunu annesinin kulağına fısıldar, sonra o kızın evine istemeye giderler.

olur. “Fatiha düğünü”nün ertesi gününden itibaren gelin tarafına verilen yorganlık kumaşlardan, mahalle hanımları gelinin annesine yardımcı olarak kızın yorgan ve çeyizlerini hazırlarlar. Daha sonra gelinin çeyiz vs. şeyleri hazır olduğunda “yük gönderdi” adeti yerine getirilir. Düğünün bir gün veya iki gün öncesi yapılan bu adette, erkek evine kızın eşyaları ile birlikte bir inek, bir koyun, 50 kilo pirinç, sıvı yağ, 200 kilo un, havuç, patates, kibrit, tuz, tatlılar, meyveler götürülür.³

Düğünden bir gün önce akşama doğur damat tarafında “havuç doğradı” ve “ziyafet (mazar) yedi” yapılır. Bu günde erkek tarafında pilav yapılır ve gelin tarafından “mazar” denilen en az yirmi sepet dolusu tatlı ve yemekler, damada alınmış hediye elbiseler gönderilir. Damadın arkadaşları ve mahalleli bu gelenleri görecektir. “Havuç doğradı” adeti ise damadın evinde pilav yapmak için mahallenin genç ve yaşlılarının havuç doğramasıdır. Bu da düğünün mahalleye duyurulmasıdır.

Düğün günü ise gelin tarafına damadın üç-dört arkadaşı gidip hizmet eder. Çünkü o gün gelin evinde mahalleye “mevlit pilavı” dağıtılır. Daha sonra öğle vaktine doğru damat ve arkadaşları arabalarda konvoylar halinde ve arabalara balonlar asılı halde tam bir bayram havası ile gelirler. Ve damat kızın evine girerken arkadaşları geleneksel “yâr-yâr”ı söyleyerek içeri girmeye başlarlar:

Kırda tay sıçrar,
At oldum diye yar-yar.
Evde gelin ağlıyor,
Yad⁴ oldum diye yar-yar.
Ağlama kız ağlama,
Düğün senin yar-yar.
Kapıları altından,
Ev senindir yar-yar.

Eskiden eve damat girdiğinde “damat sınama” yapılırdı, yani odun parçalama vs. gibi damada sınav yaparlardı. Şimdi bu adet kalkmıştır.

Eve giren damat ve arkadaşlarına saz ve şarkı eşliğinde çeşit-çeşit yemek ve tatlılarla ziyafet verilir. Dinî nikah kız evinde yapılır. Geline nikah elbisesi giydirilirken kızın arkadaşları şöyle yar-yar söylerler:

3 Bu günde gelin tarafının maddî durumuna bakılır. Eğer varlıklı ise daha fazla, yoksulsa daha az verebilir.

4 Yad-herhangi bir yere yabancı olmak.

Gelinliğin hep güzel,
Selvi boylum yar-yar.
Boyuna nazar değmesin,
Muska takalım yar-yar.
Sen başımı gizleme,
Anne baban kalbini,
Ağrıma kız yar-yar.

Nikah ayrı bir odada kıyıldıktan sonra damat yine arkadaşlarının oturduğu ziyafet yerine çıkar ve kızın anne-babasıyla vedalaşma adeti yapılır. O duygusal anlarda son defa evinde kızını öz kızı gibi gören anne baba ağlar. O vakitte de kızın arkadaşları, hala-teyzeleri gelin ve anne-babasının dilinde yar-yar söylerler:

Kızın adına:

Ev gömleğim yenini,
Bugün çıkarttım yar-yar.
Ak sütüne razı ol,
Gidiyorum anam yar-yar.

Anne adına:

Gitsen razıyım kızım,
Sütüme razıyım yar-yar.

Baba adına:

Can kızım, canım kızım,
Canıma dermanım kızım.
Babasının şımarık kızı,
Evimde misafirim yar-yar.
Kız veren babanın,
Gözü yaştır kızım yar-yar.

Yukarıdaki yar-yar eşliğinde vedalaşmadan sonra kızın anne babası genelde şu duayı yapar: “Yavrum, gittiğin yerde aziz ol, taş gibi kal, gözün yaş görmesin, verdiğim tuzuma razıyım, haydi mutlu ol!”

Sonra damat kızı alır, arkadaşları ile birlikte akrabalar, genç kız ve erkekler eşliğinde önce resmi nikah kıyılan belediye binasına resmi nikah için giderler. Resmi nikah sonrası ise arabalarda kornalar çalınarak bir şehir turu atılır⁵, bazen kutsal yerler ziyaret edilir. Küçük bir geziden sonra akşama doğru damadın evine giderler. Eve gelince girmeden önce hanımlar geline şekerli su, ekme dolusu tepsi getirirler. Kızın arkadaşları ise şöyle yar-yar söyleyerek içeri girerler:

Gökteki yıldızları sekiz deyin yar-yar,
Sekiz kızın serdarı gelin geldi yar-yar.
Sekiz yıldız serdarı geldi eve yar-yar,
Sekiz bağın çiçeği gelin geldi yar-yar.

Gelin araçtan inmeden önce damadın arkadaşları gelinin küçük kardeşine bıçak, saat veya para verip sonra damadı getirirler. Damat gelini elleriyle kaldırarak araçtan indirir, bazen evin içine kadar kucağında götürür. Bu sırada damadın arkadaşları şu yar-yarı söyleyip eşlik ederler:

Kaldır kaldır dediğinde
Pehlivan ol yar-yar.

Kız araçtan indiğinde mutlaka kapı yanına ateş yakarlar. Bazen gelinle damat bu ateşin etrafında bir iki defa dönerler. Gelin eve girerken avlunun ortasına geldiğinde damadın hanedanına selam şarkısı gelinin arkadaşlarıncı söylenir, her selam tekrarlandığında gelin eğilip nazla eli göğsünde selam verir.

Dağ-taşları yaratan,
İki gülü bir eden,
Tek Allah'a selam.
Davetle hayatı geçen,
Adımları mübarek,
Muhammed peygambere selam.
Ohho-ohho öksüren,
Gururla ortalıkta gezen,
Kayınpedere selam.

5 Damadın bekar arkadaşları için bu gün bulunmaz bir fırsattır. Çünkü gelinin güzel arkadaşları ile tanışma, sohbetleşme ve bazen de müstakbel eşini bulma fırsattır. Hem gelinin hem de damadın genç arkadaşları bu günde çok özenle giyinirler, süslenirler.

Oğlan yetiştirdim diye

Hava atıp gezen,

Kaynanasına selam.

Selamdan sonra gelini arkadaşları gelin için ayrılan (genelde iki oda) odaya götürürler. Bu evin yatak bölümünde “Çımıldık” adı verilen köşeye kapalı bir göşelik yapılır. Bu çımıldıkta gelin beyaz gelinliklerini giyer.⁶ O göşeliğe girmeden önce gelinin arkadaş ve ablaları “gelin oturmuyor” diye oğlanın annesine seslenirler. Damat annesi “evimizin tüm malı, varı-yoğu gelin için helal olsun” deyince gelin oraya oturur ve bahsedilen o beyaz gelinliğini giymeye koyulur. Beş-on dakika sonra, gelin süslenmesini bitirince damatla gelin sazlar eşliğinde ziyafet ortamına girerler. Sazlar eşliğinde olan ziyafet ortamında genç kız ve oğlanlar, gelinin arkadaşları, anne-babalar, akrabalar tebrikler söyler; şiir, şarkı okuyup dans ederler. Beş-altı saat süren düğün esnasında çoğu yerlerde “gül bazmı” denilen çiçekle şiir söyleme eğlencesi başlar. İlk başta bir genç oğlan bir şiir söyler, şiirini bitirip etraftaki herhangi bir kıza elindeki çiçeği verir. O da gelir aynı üslup ve mizahî tarzda bir şiir söyler ve o da başka bir erkeğe verir. Çiçeği alan ne kadar söz ustasıysa ve mizahî tarzda şiir biliyorsa çiçek verene cevap verip mat eder. Ortalık mizah dolu şiirlerle coşup durur. Yine dans, tebrik v.s.ler bittikten sonra damadın anne-babası dua eder, düğün sona erer.

Çiftler kendilerine ayrılmış eve girdiklerinde üç-dört hanım gelin evini doldurur. Orada eskiden kalma “ay mı-gün mü?” ayini yapılır. Yengeler gelin-damada bakıp birer-birer “ay mı-gün mü?” diye sorarlar. Genellikle gelinler ay der, erkekler de gün der. Bunun anlamı ilişkilerin her gün mü yoksa ayda bir defa mı sorusundan ibarettir. Ancak son dönemlerde bu soruyu, ortam itibarıyla kaba olduğundan çoğu yerde sormuyorlar. Ondan sonra “ayak bastı” yapılır. Herkesin ortasında gelin-damat kalkarlar. İkisi karşılıklı durarak kim hızlı bir şekilde ötekinin ayağına basarsa ailede onun hakim olacağına inanılır. Mesela kız uyanıklık edip hemen erkeğin ayağına basarsa bu evde hanım daha çok yönetici durumunda olacak diye düşünülür.

Düğünün ertesi gün “gelin yüz açtı” adeti vardır. Ona göre gelinin annesi, hanımlardan oluşan arkadaşları, akrabalarından ibaret 10-15 kişi öğle vakitlerine doğru misafirlğe gelirler. Ziyafet verilirken gelin artık öz annesiyle bir gelin olarak görüşmeye göşelik “çımıldık”tan çıkar ve yüzünü açıp herkese selam verir. İşte bu ayine “yüz açma” denmektedir. Ziyafet sonunda gelinin

6 Genellikle gelinler kendi evlerinde ziyafet bittikten sonra damadın evine kadar milli elbiselerle gelirler, damadın evine geldiklerinde ziyafet ortamına çıkmadan önce beyaz gelinlik dediğimiz gelinliği giyerler.

kayınpederi içeri davet edilir. Kaynata herkesin önünde, ortaya açılmış bir sofraya yanına oturur. Önüne konulan bir doğram kuyruk yağı, pilav, unu gelinin eline sırayla her birinden üçer defa koyar. Gelin her defasında eline kayınpederi tarafından konulan gıdaları tekrar sofraya koyar. Bu da gelinin rızkının geniş olması için yapılan ve buna inanılan bir adettir. Sonra kayınpeder geline getirdiği hediyeleri verdikten sonra dua eder: “Mutlu olun, çoluk-çocuğunuz çok olsun, birlikte kocatsın tanrım”. Daha sonra ziyafet biter. Gelin tarafı yine gelin selamını söyler. Kızın anne-babası bereket olsun diye iki kaşık, iki tabak, fincan, demlik, iki yorgan ve sofraya verirler.

Düğünden sonra gelin her sabah erkenden evi, avluyu, evin etrafını, sokağı süpürür. Buna damat ilk günlerde gözetici olarak katılır. Mahallelerde sabah erkenden evin sokağa kadar süpürülmüş olup tertemiz olması gerekir. Yoksa mahalleli tarafından ayıp sayılır, gelin de dedikodulara maruz kalır. Buna “avlu süpürmesi” denmektedir.

Düğünden sonra kırk gün gelin tarafı üç öğün tepsi ve sepetler dolu yemekler gönderir. “Mazar” adı verilen bu yemekler, damatla gelinin tatil yemekleridir. Kırk günlükten sonra damadın evinde yine ziyafet ve misafirlerle “çeyiz toplaması” yapılır. Gelinin annesi, akrabaları ve komşuları ile gelir. Ziyafet verilir ve akşam olunca kızın çeyizleri toplanır.⁷

Kırk günlükten sonra gelin tarafı imkanları dahilinde bir sene içerisinde “çakırdı” yapar. Bu eve çağırarak, yani misafirlığe davettir. Damat, anne-babası, beş-on arkadaşı ve yakınları ile gelin evine ziyafete gelir. Kız tarafindakilerin çok özenle hazırladığı bu misafirlığe, damat tarafı da sepetler ve tepsiler dolusu yemek ve tatlı, hediyeler ve bir koyunla gelir. Ayrıca Özbeklerde damat her zaman kızın evi tarafından mübarek sayılır. Her zaman kız tarafından destek alır.

Bir Özbek düğününün göze görünen belli kısımlarından kısa bir tanıtım yaptık. Ayrıntılarıyla baştan sona anlatmak için makaleler yetmez. Ayrıca her Özbek için hayatındaki evlilik düğünü bir dönüm noktasıdır. Herkes bu günü neşeli, güzel ve süslü, zengince geçmesini arzu eder. Hayatı boyunca bunun için çabalar. Özbekler düğüne öyle önem verirler ki düğün günü karşı tarafların küçük bir eksikliği, gurur meselesi haline gelmektedir, hatta bazen ayrılmalara da sebep olmaktadır. Demek Özbek düğünleri adetleri, ziyafetleri ile kendine özgü bir önem taşımaktadır.⁸

7 Özbek gelinleri kendisine ayrılmış iki odanın duvarlarından ta raflarına kadar elbise, kilim, halı ve giyim-kuşamlarını asarlar. Varlıklı olanlar üç-dört odayı doldurur.

8 Yukarıdaki makalede bahsedilen ziyafet ve harcamalar hemen-hemen her düğünde yapılır. Varlıklı olanlar ise daha fazla israfa giderler. Son zamanlarda israfa giden bu örf-adetlerin bazılarını kısaltmaya yönelik çalışmalar yapılırsa da gün geçtikçe tersine çoğalmaktadır.